

GOLOVICS JÓZSEF¹

A CSALÁD TERMÉSZETE A KÖZGAZDASÁG-TUDOMÁNYBAN
A neoklasszikus megközelítésektől az intézményi felfogásig

<https://doi.org/10.18030/socio.hu.2023.1.21>

ABSZTRAKT

Jelen tanulmány a család közgazdaságtanáról ad áttekintést, bemutatva, hogy a különböző közgazdaság-tudományi megközelítések miként tekintenek a családra, s miben látják annak funkcióját. Először a háztartások feketedoboz-modelljét vázoljuk fel, amely egy egyszemélyi döntéshozóként működő fogyasztási egységként tekint a családra. Ezután a családot kollektív döntéshozóként kezelő neoklasszikus irányzatra térünk rá, amelyben már a háztartáson belüli optimális erőforrás-allokáció kérdése kerül a középpontba. Végül, de nem utolsósorban a családra szerződésként, a tranzakciók irányítási struktúrájaként tekintő intézményi közgazdaságtani megközelítés alapvetéseit ismertetjük. Az áttekintés során kitérünk az egyes modellek hiányosságaira, továbbá arra is, hogy az újabb megközelítések miben lépnek túl a megelőzőkön s mivel egészítik ki azokat.

Kulcsszavak: család, háztartás, közgazdaságtan

THE NATURE OF THE FAMILY IN ECONOMICS
Neoclassical and institutionalist approaches

ABSTRACT

This paper provides a review of the family economics literature, by focusing on the question how different schools of economics view the nature and the function of the family. First, we present the black box model of households, which considers the family as a consumption unit acting as a unitary decision maker. After that we turn to the neoclassical approach, which views the family as a collective decision-maker and focuses on the issue of optimal resource allocation within the household. Last but not least, we describe the fundamentals of the institutional economics approach towards the family, which regards it as a contract and a governance structure for transactions. In the course of the review, we cover the shortcomings of each model, and we show how the newer approaches complement the older ones.

Keywords: family, household, economics

¹ Budapesti Corvinus Egyetem

A CSALÁD TERMÉSZETE A KÖZGAZDASÁG-TUDOMÁNYBAN

A NEOKLASSZIKUS MEGKÖZELÍTÉSEKTŐL AZ INTÉZMÉNYI FELFOGÁSIG

BEVEZETÉS

A közgazdaságtan (ökonómia) mint tudomány elnevezése a görög *oikosz* szóból ered, amely a háztartásra, a családi gazdálkodásra utalt. Ennek ellenére a család, illetve a háztartás sokáig nem képezte elemzés tárgyát a modern közgazdaság-tudományban. Ennek oka, hogy a közgazdászok figyelmüket inkább a piacra, a piaci működésre és piaci viselkedésre fordították. Érdemi változás ebben csak a XX. század második felében volt megfigyelhető, amikor is a terület képviselői a közgazdasági imperializmus jegyében kiszélesítették vizsgálódásuk palettáját bizonyos nem-piaci tevékenységek tárgyalására is (Hirshleifer 1985). Az e mögött meghúzódó érvelés plasztikusan összefoglalható az irányzat úttörőjeként számon tartott, s az e téren végzett munkásságáért közgazdasági Nobel-emlékdíjjal is jutalmazott Gary Becker (1976a) gondolatai alapján: a közgazdaságtant nem a tárgya, hanem a szemléletmódja különbözteti meg a többi társadalomtudománytól, s ezen szemlélet alkalmazásával az emberi döntések bármilyen, nem-piaci szituációban is elemezhetőek.

E szemléletmód terjedése és nem utolsósorban maga Becker munkája nyomán a háztartások működése, a családi döntések (házasodás, gyermekvállalás) is a közgazdaságtani érdeklődés fókuszába kerültek, s már viszonylag korán különböző iskolák is kialakultak a téma kutatásában (Willis 1987). Így mára a háztartások, illetve a család közgazdaságtana (*household economics, family economics*) mint önálló szakterület elvitathatatlan létjogosultsággal bír a diszciplínán belül. Ezt több összefoglaló szakkönyv (Becker 1991, Browning–Chiappori–Weiss 2014, Grossbard-Shechtman 2019) és kézikönyv (Rosenzweig–Stark 1997), illetve magasan jegyzett folyóirat (*Review of Economics of the Household*) is jelzi.

Jelen tanulmányban e területbe kívánunk betekintést adni. A téma szakirodalma alapján bemutatjuk, hogy miként tekint a közgazdaság-tudomány a családra: miben látja a lényegét, illetve funkcióját, s hogyan tekint a működésére. Ennek során nem a téma irodalmának lineáris történeti fejlődését kívánjuk bemutatni (erről lásd Willis 1987), s nem is arra vállalkozunk, hogy ismertessük, az egyes szerzők miként igyekeztek elméleti válasszal előállni a társadalmi fejlődés családokra, családszerkezetre gyakorolt hatásaira (erről lásd Lundberg–Pollak 2007). Annak részletes bemutatása, hogy a család témájához kapcsolódóan milyen kérdések vizsgálhatók a közgazdaságtani eszköztár segítségével, s ennek megfelelően milyen kutatási irányok alakultak ki a területen, szintén meghaladná jelen tanulmány kereteit (erről lásd Carlin 1999). Így ebben az írásban – Donni és Ponthieux (2011) áttekintéséhez hasonlóan, ám azon túl is lépve – azt szeretnénk bemutatni, hogy milyen különböző értelmezések és modellek alakultak ki a családok közgazdaságtani leírására.

Tanulmányunk címében témánk tárgyának megjelölésére a család kifejezést szerepeltettük. Jóllehet ez tudatos döntés volt, már eleve kérdéseket vethet fel, hiszen szólhatnának érvek a háztartás fogalmának a használata mellett is. A két koncepció közelebbről vizsgálva kétségkívül eltérő jelentéstartalommal bír, s az egyikük, illetve másikuk használata mögött a funkcionális tartalmi jellegű választások mellett gyakran egyéb

szempontok (például a különböző tudományterületeken belüli szokások, megszokások) is szerepet játszanak.² Mindazonáltal tanulmányunk jelentős részében – főként praktikus okból, jelesül a bemutatásra kerülő irodalmakban is tapasztalt sokszínűség – a két kifejezést szinonimaként használjuk. Ez a közgazdaságtani értelmezések, modellek bemutatásában nem fog zavart okozni (ahol a pontos fogalomhasználatnak mégis külön jelentősége van, ott azt jelezni fogjuk). A szakirodalom áttekintése után azonban feloldást kínálunk az esetleges ellentmondásra, s a kitekintő fejezetben kitérünk a két kifejezés használatának okaira és jelentőségére is.

A tanulmány a továbbiakban öt fő szerkezeti egységre oszlik. Először a neoklasszikus közgazdaságtani megközelítéseket, így a család feketedoboz-modelljét, valamint a kollektív döntéshozó egységként való leírását mutatjuk be. Ezután rátérünk az institucionalista értelmezés tárgyalására, amit egy kitekintés követ. Végül a tanulmányt egy rövid összeggel zárjuk.

A CSALÁD MINT FEKETE DOBOZ

A legegyszerűbb, úgynevezett egyszemélyi modellek (*unitary models*) egy monolit entitásként, egységes szereplőként (*unitary actor*) tekintenek a családra. Ebben a felfogásban a háztartás nem különbözik érdemben a standard mikroökonómia többi szereplőjétől: döntéseit egyszemélyben hozza, amivel célja, hogy a költségvetési korlátja mellett maximalizálja a hasznossági függvényét (lásd például Browning et al. 2014, Deaton–Muellbauer 2009). A háztartás tehát egy fogyasztási egységként funkcionál, amelyre a közgazdaságtan – hasonlóan a vállalatok neoklasszikus felfogásához – fekete dobozként tekint: belső struktúrájával nem foglalkozik, s csak a külső kapcsolatai képezik vizsgálat tárgyát (Bergstrom 1997, Deaton 1997, Donni–Ponthieux 2011).

Sen (1984) megfogalmazásában ezek a modellek úgy kezelik a családot, mintha annak tagjait egyszerűen csak összetapasztották volna. Ez abból a szempontból is problémás, hogy nem veszi figyelembe, hogy a családtagok preferenciái jelentősen eltérőek lehetnek. Ennek ellenére a felfogás igazolására többféle kísérlet is született.

Ezek között elsőként Samuelson (1956) konszenzus elve említhető. E mögött az az intuíció húzódik meg, hogy a családtagok megállapodnak egy közösen maximalizálandó hasznossági függvényben, amely valamennyiük egyéni hasznosságának a növekvő függvényeként áll elő. Így, bár a modell valamennyiük jólétét figyelembe veszi, arra nem ad választ, hogy ez a közösen maximalizálandó függvény miként áll elő (Donni–Ponthieux 2011).³

A problémára Becker munkái is többféle megoldást kínáltak. Ezek egyike az asszortatív párválasztás (*assortative mating*) elmélete, amely azon alapszik, hogy az emberek igyekeznek hozzájuk hasonló preferenciarendszerrel rendelkező házastársat találni (Becker 1973). S bár igaz, hogy a hasonló preferenciarendezés a házasság későbbiekben bemutatandó elméletei alapján – a döntési költségek csökkentése révén – az együttélés hatékonyságát is növeli (McKenzie–Tullock 2012), a generációk közötti preferenciabeli különbségek problémájára ez már nem szolgál válaszul (Alderman et al. 1995).

² A háztartás fogalmáról, s ennek a családdal való összevetéséről bővebben lásd rendre Sik (1989), illetve Sik (1984) és Yanagisako (1989) munkáit.

³ Arra, hogy a preferenciák aggregálása során milyen problémák merülnek fel, s miért elképzelhetetlen elméleti szinten is a tökéletes társadalmi – vagy jelen esetben családi – jóléti függvény megalkotása, a társadalmi döntések elméletéből ismert Arrow-féle (1950) lehetetlenségi tétel mutat rá.

A következő megoldás a Becker-féle (1974; 1976b; 1991) altruizmusértelmezésre épülő romlott kölyök tételén (*rotten kid theorem*) alapszik. Munkáiban Becker az interdependens preferenciák segítségével jeleníti meg, melynek lényege, hogy az altruista személy jóléti függvényébe egy másik szereplő hasznosságát is beemeli. A romlott kölyök tétele pedig azt mondja ki, hogy amennyiben a háztartás rendelkezik egy ilyen altruista taggal (például valamelyik szülő), akkor az ő hasznossági függvényén keresztül az összes családtag jóléte összekapcsolódik. Ez pedig – mint azt Becker levezeti – még az egyébként önző családtagot, a „romlott kölyköt” is arra ösztönzi, hogy törődjön családtagjaival, hiszen azok jólétének csökkenése rá is viselkedhet. Mindez pedig legitimitációt adhat annak az érvelésnek, mely szerint reális lehet feltételezni azt, hogy a családban mindenki egyazon hasznossági függvény – jelen esetben például az altruista családfőé – maximalizálásában érdekelt. Mindazonáltal, bár az érvelés meggyőző, Alderman és szerzőtársai (1995), illetve Donni és Ponthieux (2011) is kiemelik, hogy az összefüggés realizálódásához több olyan modell-előfeltevés teljesülése szükséges, amelyek a valóságban nem mindig állnak fenn.

Végül, de nem utolsósorban érdemes megemlíteni a család „despotikus” felfogását is. Ennek lényege, hogy a háztartás feje, a *pater familias* egyfajta „diktátorként” működik. Egyszemélyben hozza meg a döntéseket, így a családnak lényegében az ő hasznossági függvényét kell maximalizálnia (Deaton 1997, Donni–Ponthieux 2011, Sen 1984). Bár ez a megközelítés bizonyos korokban és társadalmakban jó leírása lehetett a háztartások működésének, a fejlett világ modern társadalmainak szerencsésebb családjairól aligha ad pontos képet.

Mindezen magyarázatok természetesen hozzájárultak a család közgazdaságtani leírásának a gazdagításhoz, az alapmodell pedig önmagában is alkalmasnak bizonyult a szakpolitikai változtatások hatásainak modellezésére (Alderman et al. 1995). Ugyanakkor ezen erények nem fedik el a tényt, hogy a háztartás fekete doboz-felfogása egyszerűen csak egy másik szereplőt helyettesített be a standard mikroökonomia fogyasztáselméletébe (Sen 1984). Így sem a háztartások valódi működésének leírására, sem a család társadalmi funkciójának illusztrálására nem volt alkalmas. A háztartás döntéshozó egységként való felfogása ráadásul a közgazdaság-tudományban szokásosnak tekintett módszertani individualizmus elvével is szembe megy (Donni–Ponthieux 2011). Mindezen hiányosságok pedig abba az irányba terelték a közgazdászokat, hogy a fentieknél komplexebb modelleket dolgozzanak ki, amelyek immáron expliciten is foglalkoznak a háztartáson belüli szerepek és megosztási kérdések témájával. Ezen megközelítéseket a következő fejezetben mutatjuk be.

A CSALÁD MŰKÖDÉSÉNEK KOLLEKTÍV MODELLEI

A család működésének kollektív megközelítése, amelyet gyakran új háztartás-gazdaságtannak (*new home economics*, ill. *new economics of the family*) is neveznek, már egy többszereplős termelési egységként tekint a családra, amely a családtagok különböző inputjait (javak, idő, képességek) felhasználva maximalizálja a termelési függvényét (Blaug 1992). Ezzel párhuzamosan a háztartások fogyasztáselméletének is új dimenziót ad, amiben már nem pusztán a család kifelé irányuló döntései, hanem belső szereplőinek koordinációja, interakciói is lényegessé válnak (Becker 1976a). Így a kollektív megközelítés immáron egy lényegi funkciót is ad a családnak: egyfajta „eszköz” lesz a hatékony erőforrás-allokáció eléréséhez.

Ehhez a kiindulópontot Beckernek (1965) a háztartás tagjainak időallokációról szóló munkája jelenti, amely kiterjesztve és általánosítva lényegében alapmodelljévé vált a család új közgazdaságtani megközelítésének (Becker 1991, McKenzie–Tullock 2012). Ebben gyakorlatilag a komparatív előnyök modelljének alkal-

mazása jelenik meg: a házastársak bizonyos tevékenységekre specializálódhatnak (ami történetesen jelentheti a piaci és a házimunkát is), s ezzel hatékonyabb állapotot érhetnek el, mint munkamegosztás hiányában. Így e modellek már szolgálták válasszal arra, hogy mi a család funkciója akár az egyén, akár a társadalom szempontjából. Emellett pedig – bizonyos feltételek fennállása, így a nőkkal szemben tapasztalható munkaerőpiaci bérdiszkrimináció esetén – közgazdasági adalékokkal szolgálták a nemek közötti munkamegosztás magyarázatához is.

Ezzel a megközelítéssel egyúttal a vizsgálati témák köre is kiszélesedett, hiszen a családi életnek több olyan vonatkozása is van, ahol a Pareto-optimum⁴ keresése releváns lehet egy közgazdász számára.⁵ Ezek közös kiindulópontja az volt, hogy valamennyi ilyen, nem-piaci szituációt a racionális döntéshozó szemszögéből vizsgálták.

Így vetődött fel többek között az a kérdés is, hogy miért házasodnak az emberek (vagy a megfelelő terminus technicusokat használva: miért lehet racionális döntés a házasodás?). Jóllehet, erre az előbbi munkamegosztási modell már szolgált válasszal, az irányzat további „tégeket” is felsorol a házasság hasznai között. Bár nyers megfogalmazásnak tűnhet, de saját gazdasági logikájában Becker (1991) ide sorolja a saját gyermek „előállítását” és nevelését is. A gyerekek az olyan immateriális tényezőknél, mint például a boldogságon túl többek között bekapcsolódhatnak a háztartáson belüli munkamegosztásba, s később támogatást nyújthatnak a szülőknek idős korukban. Ezzel összefüggésben pedig kiemeli, hogy a gyerekeknek nem csak a mennyiségéből, hanem a „minőségéből” is hasznossága származhat a szülőknek. Így ebben a keretben nem csak maga a gyermekvállalás értelmezhető racionális döntésként, hanem az ő humán tőkéjükbe történő beruházás (azaz a taníttatás) is egyfajta optimalizációs „feladat” a család számára.

Kiemelhető továbbá, hogy a háztartás közjavakat, illetve közösen használt javakat állíthat elő vagy vásárolhat magának (ezt követően pedig természetesen fogyasztat együtt). Ezek olyan jóságok, amelyeket valamennyi háztartástag élvezhet anélkül, hogy a fogyasztása révén csökkentené a többiek jólétét. Gondolhatunk itt a ház fűtésére vagy világítására, egy mindenkinek tetsző fal dekorációra, de akár olyan egyszerű dologra is, mint egy porszívó megvásárlása. Világos ugyanis, hogy az ezekből „szükséges” mennyiség nem egyenesen arányosan nő a lakók számával, így belátható, hogy közös fogyasztásukkal a háztartás jelentős méretgazdaságossági előnyöket tud kihasználni (McKenzie–Tullock 2012).⁶

A közgazdaságtani gondolkodás azonban a hasznok nevesítése mellett megköveteli a költségek beazonosítását is. McKenzie és Tullock (2012) e kategóriában a függetlenség elvesztése mellett azt emeli ki, hogy jelentősen megnő az immáron családi döntések meghozatalának költsége (erről a későbbiekben részletesebben is szólnunk). Ezek ismeretében pedig a családalapítást már valóban lehet egyfajta költség-haszon kalkuláció eredményének tekinteni, amelynek célja – bár a hétköznapi beszélgetésekben kétségkívül ritkán szoktunk így hivatkozni rá – a nettó hasznok maximalizálása. A válás kapcsán természetesen ugyanezen logika futtatható le (lásd Becker 1991). Mindez pedig amellet, hogy közgazdaságtani értelmezést adott ezen fontos életese-

4 Pareto-optimálisnak vagy Pareto-hatékony állapotnak azon helyzeteket tekintjük, ahol egyetlen szereplő jóléte sem javítható anélkül, hogy egy másik szereplő jóléte egyúttal csökkenne.

5 Ennek a folyamatnak az egyik legfontosabb állomásaként említhetjük a Schultz (1974) által szerkesztett kötetet, melynek tanulmányai lényegében valamennyi fontosabb részterülethez lerakták az alapokat.

6 Ezen a ponton kiemelendő, hogy bár a közgazdaságtani irodalom az itt tárgyalt hasznokat többségében a családhoz társítja vagy konkrétan a „házasság hasznaiaként” aposztrofálja (McKenzie–Tullock 2012:114), ezek egy jelentős része a Sik-féle (1984) értelemben vett háztartás, de némelyikük akár együtt lakó személyek csoportja esetén is értelmezhető.

ményeknek, azt is lehetővé tette a terület kutatóinak, hogy a társadalmi változások vagy éppen a közpolitikai beavatkozások családszerkezetre gyakorolt hatását elemezzék, illetve modellezzék (Lundberg–Pollak 2007).⁷

Ugyancsak a kollektív irányzat fontos szegmensét képezi annak a vizsgálata, hogy a különböző elosztási döntések miként, milyen folyamat eredményeként állnak elő a családban (Alderman et al. 1995). E modellek játékelméleti eszközökkel elemzik a szereplők közötti alkufolyamatot azt vizsgálva, hogy a háztartás számára elérhető, lehetséges Pareto-optimális kimenetek közül végül melyik valósul meg. Ennek eldöntésében a házastársak alkuereje játszik fontos szerepet, amely – az alapmodellekben – leginkább attól függ, hogy a felek mennyire tudnak hiteles elköteleződést mutatni a kooperáció mellett, illetve milyen fenyegetéssel tudnak fellépni (*threat points*) a partner dezertálása esetén (lásd például Chiappori 1992, Manser–Brown 1980, McElroy–Horney 1981 modelljeit). Ilyen fenyegetésként funkcionálhat például a válás, amelynek hatásossága természetesen függ többek között annak költségességétől, társadalmi elfogadottságától, s nem utolsósorban az érintettek önálló piaci keresetétől is (Donni–Ponthieux 2011, Lundberg–Pollak 2007). E modellek hasznossága a háztartáson belüli lehetséges folyamatok leírásán túl ugyancsak abban mutatkozott meg, hogy segítségükkel a társadalmi környezetben beálló változásoknak a családok stabilitására gyakorolt hatásait (Alderman et al. 1995, Lundberg–Pollak 2007), vagy éppen a háztartásokon belüli, illetve a háztartások közötti fogyasztási egyenlőtlenségek alakulását lehetett elemezni (Lise–Seitz 2011). Mindazonáltal a család közgazdaságtani természetének, funkciójának megértéséhez már kevésbé járultak hozzá.

Összegzésként elmondhatjuk tehát, hogy a feketedoboz-szemlélettel ellentétben a kollektív megközelítés már nem csak a fogyasztó kifejezést cserélte fel a család fogalmával, hanem gazdaságilag is értelmezhető funkciót adott neki. Mindazonáltal még az így adott kép is hiányos maradt. Azzal ugyanis, hogy ezek a modellek vállalatyszerűen, egyfajta termelő egységként fogták fel a családot, belecsúsztak abba a leegyszerűsítésbe, amiben a neoklasszikus mikroökonomia vállalatfelfogása is megragadt. Jelesül, hogy a vállalat, vagy jelen esetben a család belső struktúráját, felépítését ignorálták (Pollak 1985) – az még a több szereplő létét elismerő kollektív megközelítésben is egy egyszerű termelési függvénnyel volt leírható. S bár a társadalomtudományokban mind a családra, mind a háztartásokra intézményként – Sik (1989) megfogalmazásában például „örök” intézményként – szokás hivatkozni, ez az intézmény-jelleg az eddig bemutatott közgazdaságtani megközelítésekben egyáltalán nem rajzolódott ki. Ez pedig azért is különösen fontos, mert mint láttuk, a házassághoz társított bizonyos előnyök az együttélés más, kevésbé formalizált változataiban is élvezhetők. Így pedig adódik a kérdés, miért választják – vagy éppen nem választják – sokan ezt az intézményi formát? Ezen felvetésekre a család institucionalista megközelítése kínál átfogó válaszokat, amelyet a következő fejezetben mutatunk be.

⁷ Itt említhető továbbá, hogy az irányzat a fentiekén túl – szintén a közgazdaságtan eszköztárát alkalmazva – foglalkozik a párkeresés folyamatával és az ún. házassági piac működésével is. Ezek bemutatása azonban túlmutat jelen tanulmány keretein (bővebben lásd Becker 1991, McKenzie–Tullock 2012).

A CSALÁD MINT INTÉZMÉNY

Az institucionalista megközelítés egy szerződés-ként, a tranzakciók lebonyolítását segítő intézményi keret-ként tekint a családra. Ennek a felfogásnak az alapjait Ben-Porath (1980) és Pollak (1985) rakta le,⁸ így a következőkben az ő munkáikat ismertetjük.

Az intézményi közgazdaságtannak Commons (1932) óta egy fontos vezérelve, hogy a tranzakciót tekinti a gazdasági működés alapegységének. Ennek nyomán tette fel a kérdést úttörő munkájában Coase (1937) is, hogy mitől függ az, hogy bizonyos tranzakciókat a piacon, míg másokat a vállalaton belül szerveznek meg a gazdasági szereplők. Ezt a gondolatmenetet Williamson (1979; 1985) vitte tovább, rámutatva többek között arra, hogy a tranzakciókat az említett két alternatíván túl, más intézményi keretekben, az ő megfogalmazásában irányítási struktúrában (*governance structure*) is meg lehet szervezni. Utóbbiakhoz nyújtott adalékot – a Williamsonnal párhuzamosan dolgozó, vele kölcsönös munkakapcsolatban is lévő – Ben-Porath (1980), aki a családot is egy ilyen, a tranzakciók lebonyolítását segítő intézményi keretként aposztrofálta.⁹

Ben-Porath (1980) abból indult ki, hogy a piaci tranzakciók a számos eladó és vevő részvételével bármikor tökéletesen megismételhetők, ugyanis a résztvevők személye lényegtelen az ügylet lebonyolítása szempontjából. Ezzel szemben azonban vannak olyan tranzakciók, ahol a felek identitása igenis fontos. Az érzelmi interakciókon túl többnyire a nagy bizonytalansággal és információ-aszimmetriával bír, illetve hosszabb távra szóló tranzakciókat sorolhatjuk ide. Az ilyen helyzetekben a partner személyének (például megbízhatóságának) megismerése kulcsfontosságú. Ez azonban tranzakciós költséggel jár. Utóbbiak egy része azonban megspórolható az emberi kapcsolatok kiépítésébe fektetett specifikus beruházásokkal.¹⁰ S mivel Ben-Porath a Coase-i és Williamsoni utat követve azt hangsúlyozta, hogy a tranzakciós költségek mértéke döntő szempont a tranzakciók intézményi keretének megválasztásakor, arra a következtetésre jutott, hogy azon ügyletekben, ahol a partnerek identitása kiemelten fontos, a család intézménye bizonyulhat megfelelő irányítási struktúrának.

Mindezek alapján Ben-Porath (1980) a családot egy olyan komplex szerződésnek,¹¹ illetve egymással összefüggő szerződések összességének tekinti, amely a jogok és köteleességek meghatározásával definiálja a családtagok szerepét, s ezáltal intézményi keretet biztosít a tranzakciók lebonyolítására. Így a családi kapcsolatok – és az azok keretein belül lebonyolított tranzakciók – általában a következő jellemzőkkel bírnak: a) hosszabb, de határozatlan időn keresztül zajlanak; b) sokféle tevékenységet ölelnek fel; c) a szerződés

8 Ezekről a hazai szakirodalomban korábban Sik (1989, 2012, 2021, 2022) munkái nyújtottak áttekintést.

9 Sik (2012) példáit felhasználva egy gyermek születésnapjára tortát elő lehet állítani otthon (a háztartásban) vagy meg lehet vásárolni a cukrászdában (a piacon). Hasonló tranzakció lehet egy ruha vasalása, amelyre a háztartás valamely tagját, egy háztartási alkalmazottat vagy éppen egy piaci partnert is fel lehet kérni, sőt, szélsőséges illusztrációként megemlíthetjük, hogy ez a munka akár egy rabszolgával is elvégeztethető. Ezek pedig ugyanannak a tranzakciónak a különböző irányítási struktúrában, intézményi keretben történő elvégzését jelentik.

10 A specifikusság fogalmát Ben-Porath a Williamson-féle (1985) értelemben használja: azt mutatja meg, hogy egy beruházás eredménye mennyiben csoportosítható át egy másik kapcsolatba anélkül, hogy veszítene az értékéből. Mivel a kapcsolati tőke a felek ismeretségének kiépítése révén halmozódik fel, a kapcsolaton kívül értéktelenné válik, ezért specifikus beruházásként tekinthetünk rá.

11 A szerződés megnevezéssel kapcsolatban maga Ben-Porath (1980) is megfogalmaz egy fenntartást, jelesen, hogy annak általában fontos eleme az önkéntesség. Ez pedig, noha a házastársaknál még fennáll, gyermekeik esetében már nem. Ettől függetlenül azonban a kifejezés bevettnek számít a család közgazdaságtanában (lásd például McKenzie–Tullock 2012). Mindazonáltal a probléma feloldható – az intézményi közgazdaságtanban szintén bevettnek számító – irányítási struktúra fogalmának használatával.

egymással összefüggő elemei csak együtt, „csomagban” léteznek; d) a tevékenységeknek nincs explicit elszámolási egységben mért egyenértékese; e) a kikényszerítés a családon belül történik; f) a családtagokban egy közös identitás is kialakul, ami megjelenik a családon kívüli szereplőkkel való érintkezésekben; és e) ez a tagok saját identitásába is beágyazódik.

Ezt a fajta intézményi közgazdaságtani megközelítést Pollak (1985) mélyítette tovább. A családra ő is irányítási struktúráként, azaz intézményként tekintett, s két szempontból kívánta bővíteni a családok neoklaszikus közgazdaságtani elméletét: egyrészt a háztartáson belüli megszervezés előnyeinek és hátrányainak szisztematikus összegyűjtésével, másrészt azzal, hogy felhívja a figyelmet a család belső intézményi struktúrájának jelentőségére.

A család mint irányítási struktúra előnyeit abban látta, hogy a tranzakciókat egy már meglévő, személyes kapcsolatokkal átszőtt közegbe képes integrálni. Így elsőként kiemelte, hogy jó ösztönzőként funkcionál a családtagoknak a közös tevékenységekben, ami képes megelőzni a potyautas magatartás megjelenését. Ezen ösztönzés ereje persze függ a család méretétől és annak elosztási szabályaitól, de az mindenképp jelentőséggel bír, hogy az érintetteknek „érdekeltségük” van a családi erőforrásokban (például örökségben). Ráadásul a család olyan sajátos jutalmazási, illetve büntetési lehetőségekkel rendelkezik, amivel más szervezetek, vállalatok nem (gondolhatunk például a kitagadásra, ami sok embernél jelentősebb elrettentő erővel bírhat, mint pusztán a munkahely elvesztése). Mindezek mellett pedig az a tény, hogy a családban végzett tevékenységekkel az egyén saját utódairól is gondoskodhat, ugyancsak fontos ösztönzőként szolgálhat. Második előnyként Pollak a család hatékony monitorozási képességét említette. Ezt szintén az emberi kapcsolatok összefonódása és a családtagok fizikai közelsége (értsd: együtt élés) magyarázza. Így ugyanis az érintettek olyan információknak is a birtokába juthatnak, amelyek külső szereplők számára elérhetetlenek lennének.¹² A családi kapcsolatok harmadik előnye a közgazdászok számára altruizmusként megragadható szeretetben rejlik. Ez ugyanis gátat szab az opportunistáknak, amely más – piaci vagy vállalati – megszervezés esetén nagyon is jellemző motívum lenne. Ehhez némiképp hasonlóan működik a negyedik előnyös vonás, a hűség jelenléte. Utóbbiról korábban Hirschman (1995[1970]) vázolta fel, hogy mennyire fontos szerepet játszik a szervezetek és közösségek életében: a hűséges egyének ugyanis elkötelezettek a velük kapcsolatban állók – jelen esetben a család – jólétét illetően, s probléma esetén a kivonulás (és hátrahagyás) helyett érdemben hajlandók tenni a hanyatlás elkerülése érdekében. Az persze, hogy valaki milyen mértékben hűséges a családjához, a társadalmi berendezkedéstől, normáktól is függ. Ezeket a normákat azonban az egyén internalizálhatja, így családjához hűségesen viselkedni már önmagában is örömet okozhat számára, ami pedig további erőt adhat a család intézményének ösztönzőképességéhez.

Az előnyök mellett persze Pollak (1985) többféle hátrányos tulajdonságot is azonosít. Ilyen lehet a személyes konfliktusok „átterjedése”, kihatása a családon belüli tranzakciókra, illetve az, hogy az érzelmi kapcsolatok, illetve az „elbocsátás” lehetetlensége miatt a háztartás tolerálhatja egyes tagok nem megfelelő vagy nem hatékony viselkedését. Ugyancsak problémát jelenthet, hogy a családtagok nem feltétlenül rendelkez-

¹² Bár Pollak nem teszi meg, az ösztönzési és monitoring funkció kapcsán érdemes párhuzamot vonni Alchian és Demsetz (1972) vállalatfelfogásával. A szintén institucionalista szerzők ugyanis rámutattak, hogy az intézmények nélküli, „légüres térben történő” csoportos termelési szituációkban – mint amilyenek a kollektív megközelítések is ábrázolták a családot – a potyautas magatartás a racionális stratégiai valamennyi érintett részéről. Mint hangsúlyozták, a vállalat speciális struktúrával (ösztönzőkkel és kiemelt monitorszereplővel) bíró intézményként pont ennek a kollektív potyázásnak az elkerülése érdekében jött létre. Amint azonban Pollak munkájából, s nem utolsósorban a tapasztalati tényekből kirajzolódik, a társadalmak egy másik ilyen intézményt is „feltaláltak” a probléma kezelésére: a családot.

nek minden tevékenységhez szükséges képességgel – s itt elsősorban nem a humántőke-beruházás révén elsajátítható tudás hiányára kell gondolni, hanem az olyan tevékenységekre, melyekhez olyan különleges tehetség szükségeltetik, amire „születni kell”. Végül, de nem utolsósorban a család mérete – összevetve a vállalati méretekkel – is korlátot jelenthet a méretgazdaságosság kihasználásában (ellenpéldaként persze elképzelhetünk egy hatalmas kiterjedésű családot, ám abban pont az előzőekben ismertetett előnyök hatásossága csökkenne). Így, mindezen szempontok mérlege alapján, Pollak már viszonylag jól beazonosíthatónak látja, hogy mely tevékenységek szervezhetőek meg a család intézménye révén, s melyeket érdemes meghagyni más, így például piaci, vállalati vagy éppen állami keretek között.

Pollak (1985) emellett külön tárgyalta a család biztosítási funkcióját (időskori gondoskodás, munkanélküliség, betegség esetén történő segítség), amely már a neoklasszikus megközelítésekben is megjelent, s amelyet Ben-Porath (1980) is érintett. Pollak szerint ennek számos társadalomban – legalábbis bizonyos tevékenységekre nézve – a legfontosabb intézménye a család. A piaci biztosítás hatékonyságát ugyanis két tényező gyengítheti: a kontraszelekció és a morális kockázat. Ezek ugyanakkor a család esetében rendre nem lépnek fel (a család lehatárolt természete; a közelség révén jelentkező információs előnyök; valamint az oportunitizmusnak gátat szabó altruizmus és hűség miatt). Persze hátrányok a biztosítási funkciók kapcsán is jelentkezhetnek (személyes konfliktusok; az objektív kockázatfelmérés nehézsége; a méretből és közelségből fakadó kockázatszétterítés problémái), mindazonáltal ezek eredőjeként szintén jól elválasztható, hogy mely területek biztosítására bizonyulhat alkalmasabb intézménynek a család.

A család belső struktúrája kapcsán Pollak (1985) Ben-Porath-hoz (1980) hasonló következtetésekre jutott. Arra, hogy az általuk felvázolt tényezők jelenléte esetén ez az irányítási struktúra képes leginkább minimalizálni a tranzakciós költséget. Ennek keretében Pollak – építve Williamson (1979) intézményi közgazdaságtani és az általa is használt, Macneil-féle (1973) jogtudományi megközelítésére – a család intézményét egy kapcsolati szerződésként írta le. Ezen irányítási struktúra lényege abban rejlik, hogy a hosszú távra szóló, bonyolult, sokféle tevékenységet magába foglaló kapcsolatokban megnyugtató, stabil, de kellően rugalmas biztosítékot is nyújt ahhoz, hogy a partnerek hajlandóak legyenek a viszonyuk „hatékonyságát” növelő kapcsolatspecifikus tőkét felhalmozni. Utóbbi pedig – a családból való kilépés elsüllyedt költségeinek a növelése révén – a háztartás stabil fennmaradásához is hozzájárul (s ezáltal például a kollektív modellekben megjelenő fenyegetési pontok „elhelyezkedését” is befolyásolja).

A fentiekben lefektetett alapok számos további kutatási kérdésnek ágyaztak meg, s adtak hozzá eszköztárat. Így váltak – a vállalat Coase- (1937), illetve Hart-féle (2006[1995]) értelemben vett határainak értelmezéséhez hasonlóan – elemezhetővé a háztartás határai is: mint azt Raz-Yurovich (2014) bemutatta, a család is rendre *make-or-buy* választásokkal (házon belüli előállítás vagy piacon történő megvásárlás) szembesül, amelyekben a tranzakciós költségek mértéke alapján tudja meghozni a döntéseit. Ez a tranzakciós költségeken alapuló optimalizáció azonban nem csak a család határait érintheti, hanem belső működését is. Amint ugyanis Treas (1993) leírta, szerepet játszhat abban, hogy a házastársak vagyoniuk mekkora részét adják be a közösbe, s mennyit tartsanak a háztartás intézményén kívül. Szintén ugyanezen keretek között értelmezhető például az egyház szerepe is a házasságkötésben. Mint azt McKenzie és Tullock (2012) kiemelték, a hívők számára az Isten előtt tett fogadalommal egy újabb ösztönző és monitorozó szereplő lép be a kötelékbe, aki ráadásul ezt a feladatát meglehetősen hatékonyan tudja ellátni. Végül, de nem utolsósorban pedig ki kell emelni, hogy az institucionalisták által megkezdett vonalat a joggazdaságtani iskola vitte tovább, amelynek nyomán a család szerződéselméleti felfogása ma már lényegében önálló szakterületként értelmez-

hető (Dnes–Rowthorn 2004, Matouschek–Rasul 2008). Mindezek által pedig az intézményi megközelítés érdemben járult hozzá a család közgazdaságtanának gazdagításához, s olyan részeire világított rá, amelyek kívül maradtak a neoklasszikus megalapozottságú vizsgálatok fókuszán.

KITEKINTÉS

A család alapvető közgazdaságtani értelmezéseinek áttekintése után érdemes megállni, s továbbgondolni két szempontot. Az egyik ilyen kérdés, hogy a meglévőön túl milyen további irányokba fejlődhet a jövőben a család közgazdaságtani elmélete. Álláspontunk szerint az elmúlt évtizedekben, de napjainkban különösen rohamos tempóban fejlődő viselkedési közgazdaságtan jó kiindulópontot nyújthat ehhez. Amint ugyanis az előző fejezetekben láthattuk, a meglévő közgazdaságtani értelmezések – akár a család mint egység, akár az egyes családtagok tekintetében – rendre a racionális döntéshozatal posztulátumából indult ki. A viselkedési közgazdaságtan eredményei azonban – mind elméleti, mind empirikus oldalról – már a hagyományos piaci szituációkban is rendre kikezdték a tökéletes racionalitás feltevését. „Észszerű” útnak tűnhet tehát, hogy a korlátozott racionalitás koncepciójára építő viselkedési közgazdaságtan érdemi adalékkal szolgáljon egy olyan közeg döntéseinek az elemzéséhez, ahol az érzelmeknek, illetve a mindennapok beidegződései nyomán kialakuló heurisztikus választásoknak kiemelt szerepe lehet.¹³ Így ebből az irányból várakozásunk szerint Hopfensitz és Munro (2021) úttörő munkája után még fontos elméletek és empirikus eredmények érkezhettek a témához, amelyek az alapvető behaviorista megközelítés mellett akár a – szerzők által is kiemelt – kísérletezés módszerét is előtérbe tolhatják a családi döntések vizsgálatában.

Emellett érdemes visszatérni ahhoz a bevezetésben már jelzett dilemmához, ami a háztartás, illetve család kifejezések használatához kapcsolódik. A két koncepció természetszerűleg más tartalommal bír. Sik (1984) a háztartás fogalmát az együttlakás és a közös erőforrásbirtoklás, illetve-allokáció mozzanataival ragadja meg. Ez a megközelítés funkcionálisan jól használható és empirikus oldalról is jól illeszkedik azokhoz a kutatásokhoz, amelyek alapvetően szociológiai szempontok mentén kívánják vizsgálni a társadalom egyik legfontosabb alapegységeként működő háztartások különböző jellemzőit. De ugyanígy igaz ez a tanulmányunkban bemutatott feketedoboz-szemléletű közgazdaságtani modellekre is, amelyek egyszerű fogyasztási egységként tekintenek a háztartásokra (s így, mint azt jeleztük, az együttélés, a családba szerveződés funkciójára nem is szolgálnak válasszal). Emellett szintén jól használható a fogalom azokban a kollektív közgazdaságtani modellekben, amelyek pusztán a háztartáson belüli erőforrás-allokációra fókuszálnak (ezért, mint azt az áttekintés vonatkozó pontján ki is emeltük, tökéletesen alkalmazhatónak is bizonyulnak bármilyen együtt lakó és egymással valamilyen koordinált kapcsolatban lévő egyének interakcióinak elemzésére).

A család fogalma ehhez képest némiképp másra, bizonyos szempontból többre utal. Bár, mint azt Cseh-Szombathy (1979), illetve Husz és Herke (2022) bemutatták, definiálása nem egyszerű és nem egyértelmű, témánk szempontjából a következő különbségeket kiemelhetjük a háztartás fogalmához képest. A család kifejezésben megjelenik valamilyen (biológiai) rokoni összetartozásra való utalás, s gyakran érzelmi töltet, sőt akár politikai konnotáció is tartozik hozzá. Ezáltal használata az imént említett fogyasztási egység

¹³ Az altruizmus mint érzelmi alapú motívum persze a már idézett „romlott kölyök” modellben is megjelent, ám ott Becker (1974) sajátos megközelítésmódjával összhangban egyfajta racionalitás alapú „köntösbe” volt csomagolva. Az érzelmek szerepét, azok figyelembevételének szükségességét továbbá a háztartások feminista közgazdaságtana is hangsúlyozta (Becchio 2020), amely irányzat ugyancsak fontos kérdések felvetésével tudja bővíteni a jelen tanulmányban bemutatott témák körét. Erről bővebben lásd Gregor (2023) jelen lapszámban megjelent munkáját.

fókuszú kutatásokban gyakorlati kérdéseket vetne fel például a több család alkotta háztartások vagy éppen a háztartáson kívül élő családtagok kezelése kapcsán. Miért kezdték el tehát bizonyos közgazdaságtani megközelítések mégis a család fogalmát használni?¹⁴ Részben azért, mert pont erre a személyes és társadalmi értékkel bíró szempontra kívántak reflektálni, ami a közgazdaság-tudomány oldaláról nóvumnak számított. Becker életművének talán a legfontosabb eleme, hogy olyan pontokon kereste a közgazdasági racionalitást és a költség-haszon kalkulációkat, ahol a laikus szem a legkevésbé várta volna. Erre az érzelmi töltettel és értéktartalommal bíró család koncepciója kétségkívül „alkalmasabb” volt, mint a sokkal inkább gazdasági kicsengésű háztartás kifejezés. Ami pedig az institucionalista megközelítést illeti, annak újszerűsége – mint azt az áttekintésben is láttuk – pont abban rejlett, hogy képes volt közgazdaságtani magyarázatot adni arra, hogy miben több a rokoni kapcsolatok formalizált intézménnyé alakításával „létrejövő” család az azonos háztartásban való együttéléshez képest. Azzal, hogy az irányzat a tranzakciókat helyezte középpontba, az azok lebonyolítását elősegítő irányítási struktúrák közötti választást tette a vizsgálata tárgyává, amelyben pont olyan kérdések költség-haszon alapú elemzését tette lehetővé, mint például az informális (egy háztartásban történő) együttélés és a házasság közötti döntés meghozatala.

Mindezek alapján persze felvethető, hogy elképzelhető vagy szükséges-e a két fogalomnak valamilyen találkozási pontja, esetleg integrációja a közgazdaságtani modellekben. Álláspontunk szerint ennek szükségességéről nem beszélhetünk, tekintve, hogy az egyes modellek céljának, funkciójának függvényében megfelelően alkalmazható akár párhuzamosan is a két fogalom. Ugyanakkor e kérdés eldöntése jelen tanulmány keretein túli megvitatás tárgya lehet.

ÖSSZEGZÉS

Tanulmányunkban a család közgazdaságtani elméleteit, értelmezéseit mutattuk be a vonatkozó szakirodalom áttekintése révén. Ennek keretében részletesen tárgyaltuk a háztartások neoklasszikus (fekete doboz és kollektív) modelljeit, valamint intézményi közgazdaságtani elméleteit. Az utóbbi irányzat alapjait lerakó Ben-Porath (1980) és Pollak (1985) egyaránt hangsúlyozták, hogy a maguk institucionalista, tranzakciós költség alapú megközelítésével a meglévő neoklasszikus modelleket nem lerombolni, hanem kiegészíteni akarták. A kettő ugyanis nem helyettesítő, hanem komplementer viszonyban áll egymással. Amíg ugyanis a feketedoboz-modell egy sematikus működési módját írta le a háztartásoknak, addig a kollektív megközelítések már kinyitották azt, s belenéztek a belsejébe. Az intézményi elméletek pedig képletesen szólva a villanyt is felkapcsolták benne: így láthatóvá tették annak struktúráját, s olyan részeit is megmutatták, amelyek a korábbi megközelítések eszköztára révén még nem voltak beazonosíthatók. A két megközelítésmód kiegészítő jellegét pedig talán az igazolja a legjobban, hogy a család közgazdaságtani természetéről szóló írásokban gyakran együtt vannak jelen, s a háztartás termelő egységként történő felfogása mellett megfér annak szerződésként történő aposztrófálása is (lásd például McKenzie–Tullock 2012). A végeredmény pedig azt bizonyítja, hogy a közgazdaságtan, illetve annak különböző iskoláinak eszköztára együtt – egyszerűsítésekkel élve ugyan, de – képes komplex, nem piaci jelenségek átfogó leírására, értelmezésére és modellezésére is.

¹⁴ Lásd például Becker összefoglaló művét, amely kifejezetten az Értekezés a családról (*A Treatise on the Family*) címet kapta.

HIVATKOZÁSOK

- Alchian, A. A. – Demsetz, H. (1972) Production, information costs, and economic organization. *The American Economic Review*, 62, 777–795.
- Alderman, H. – Chiappori, P.-A. – Haddad, L. – Hoddinott, J. – Kanbur, R. (1995) Unitary versus collective models of the household: is it time to shift the burden of proof? *The World Bank Research Observer*, 10, 1–19. <https://doi.org/10.1093/wbro/10.1.1>
- Arrow, K. J. (1950) A Difficulty in the Concept of Social Welfare. *The Journal of Political Economy*, 58, 328–346. <https://doi.org/10.1086/256963>
- Becchio, G. (2020) Home economics, household economics, and new home economics in the United States. In Becchio, G. (szerk.) *A history of feminist and gender economics*. New York: Routledge, 86–121.
- Becker, G. S. (1965) A Theory of the Allocation of Time. *The Economic Journal*, 75, 493–517. <https://doi.org/10.2307/2228949>
- Becker, G. S. (1973) A Theory of Marriage: Part I. *Journal of Political Economy*, 81, 813–846. <https://doi.org/10.1086/260084>
- Becker, G. S. (1974) A Theory of Social Interactions. *Journal of Political Economy*, 82, 1063–1093. <https://doi.org/10.1086/260265>
- Becker, G. S. (1976a) *The Economic Approach to Human Behavior*. Chicago: The University of Chicago Press. <https://doi.org/10.7208/chicago/9780226217062.001.0001>
- Becker, G. S. (1976b) Altruism, Egoism, and Genetic Fitness: Economics and Sociobiology. *Journal of Economic Literature*, 14, 817–826.
- Becker, G. S. (1991) *A Treatise on the Family*. Cambridge: Harvard University Press. <https://doi.org/10.4159/9780674020665>
- Ben-Porath, Y. (1980) The F-Connection: Families, Friends, and Firms and the Organization of Exchange. *Population and Development Review*, 6, 1–30. <https://doi.org/10.2307/1972655>
- Bergstrom, T. C. (1997) A Survey of Theories of the Family. In Rosenzweig, M. R. – Stark, O. (szerk.) *Handbook of Population and Family Economics*. Amsterdam: Elsevier, 21–79. [https://doi.org/10.1016/s1574-003x\(97\)80019-0](https://doi.org/10.1016/s1574-003x(97)80019-0)
- Blaug, M. (1992) The new economics of the family. In Blaug, M. (szerk.) *The Methodology of Economics. Or, How Economists Explain*. Cambridge: Cambridge University Press, 220–228.
- Browning, M. – Chiappori, P.-A. – Weiss, Y. (2014) *Economics of the Family*. New York: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/cbo9781139015882>
- Carlin, P. S. (1999) Economics and the Family. In Sussman, M. B. – Steinmetz, S. K. – Peterson, G. W. (szerk.) *Handbook of Marriage and the Family*. Springer: New York, 525–552. https://doi.org/10.1007/978-1-4757-5367-7_20
- Chiappori, P.-A. (1992) Collective Labor Supply and Welfare. *Journal of Political Economy*, 100, 437–467. <https://doi.org/10.1086/261825>
- Coase, R. H. (1937) The Nature of the Firm. *Economica*, 4, 386–405. <https://doi.org/10.1111/j.1468-0335.1937.tb00002.x>
- Commons, J. R. (1932) The Problem of Correlating Law, Economics, and Ethics. *Wisconsin Law Review*, 8, 3–26.
- Cseh-Szombathy L. (1979) *Családszociológiai problémák és módszerek*. Budapest: Gondolat.
- Deaton, A. (1997) *The Analysis of Household Surveys: A Microeconomic Approach to Development Policy*. Washington DC: World Bank. <https://doi.org/10.1596/0-8018-5254-4>
- Deaton, A. – Muellbauer, J. (2009) *Economics and consumer behavior*. New York: Cambridge University Press.
- Dnes, A. W. – Rowthorn, R. (2004, szerk.) *The Law and Economics of Marriage and Divorce*. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/cbo9780511495328>
- Donni, O. – Ponthieux, S. (2011) Approches économiques du ménage: du modèle unitaire aux décisions collectives. *Travail, genre et sociétés*, 26, 67–83. <https://doi.org/10.3917/tgs.026.0067>
- Gregor A. (2023) Mi zajlik a háztartásban? A háztartáson belüli erőforrás- és tőkeallokációs folyamatok genderszemponitú megközelítésének lehetőségéről. *Socio.hu Társadalomtudományi Szemle*, 13, 1–20.
- Grossbard-Shechtman, S. (2019) *On the Economics of Marriage. A Theory of Marriage, Labor, and Divorce*. New York: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780429300592>
- Hart, O. (2006[1995]) *Vállalatok, szerződések és tőkeszerkezet*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Hirschman, A. O. (1995[1970]) *Kivonulás, tiltakozás, hűség*. Budapest: Osiris.
- Hirshleifer, J. (1985) The Expanding Domain of Economics. *The American Economic Review*, 75, 53–68.

- Hopfensitz, A. – Munro, A. (2021) Behavioral Household Economics. In Zimmermann, K.F. (szerk.) *Handbook of Labor, Human Resources and Population Economics*. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-319-57365-6_226-1. 1–21.
- Husz I. – Herke B. (2022) A család sokszínű fogalma a szociológiában. In Husz I. (szerk.) *Mi a család? Tanulmányok a család fogalmáról a jelenkori Magyarországon*. Budapest: Akadémiai.
- Lise, J. – Seitz, S. (2011) Consumption inequality and intra-household allocations. *The Review of Economic Studies*, 78, 328–355. <https://doi.org/10.1093/restud/rdq003>
- Lundberg, S. – Pollak, R. A. (2007) The American Family and Family Economics. *Journal of Economic Perspectives*, 21, 3–26. <https://doi.org/10.1257/jep.21.2.3>
- Macneil, I. R. (1973) The Many Futures of Contracts. *Southern California Law Review*, 47, 691–816.
- Manser, M. – Brown, M. (1980) Marriage and Household Decision-Making: A Bargaining Analysis. *International Economic Review*, 21, 31–44. <https://doi.org/10.2307/2526238>
- Matouschek, N. – Rasul, I. (2008) The Economics of the Marriage Contract: Theories and Evidence. *The Journal of Law and Economics*, 51, 59–110. <https://doi.org/10.1086/588596>
- McElroy, M. B. – Horney, M. J. (1981) Nash-Bargained Household Decisions: Toward a Generalization of the Theory of Demand. *International Economic Review*, 2, 333–349. <https://doi.org/10.2307/2526280>
- McKenzie, R. B. – Tullock, G. (2012) *The New World of Economics. A Remake of a Classic for New Generations*. New York: Springer. <https://doi.org/10.1007/978-3-642-27364-3>
- Pollak, R. A. (1985) A Transaction Cost Approach to Families and Households. *Journal of Economic Literature*, 23, 581–608.
- Raz-Yurovich, L. (2014) A transaction cost approach to outsourcing by households. *Population and Development Review*, 40, 293–309. <https://doi.org/10.1111/j.1728-4457.2014.00674.x>
- Rosenzweig, M. R. – Stark, O. (1997) *Handbook of population and family economics*. Amsterdam: Elsevier.
- Samuelson, P. (1956) Social Indifference Curves. *Quarterly Journal of Economics*, 70, 1–22. <https://doi.org/10.2307/1884510>
- Schultz, T. W. (1974) (szerk.) *Economics of the Family: Marriage, Children, and Human Capital*. Chicago: University of Chicago Press.
- Sen, A. (1984) Economics and the Family. In Sen, A. (szerk.) *Resources, Values and Development*. Cambridge: Harvard University Press, 369–385.
- Sik E. (1984) A háztartások egymás közötti kapcsolatai. In Cseh-Szombathy L. (szerk.) *A háztartások egymás közötti kapcsolatai*. Budapest: MTA Szociológiai Kutatóintézet, 338–388.
- Sik E. (1989) Adalékok a háztartás gazdaszociológiájához. In Sik E. (szerk.) *A háztartás a gazdaság „örök” intézménye*. Szociológiai füzetek 48. Budapest: ELTE Szociológiai Intézet és Továbbképző Központ, 5–29.
- Sik E. (2012) *A kapcsolati tőke szociológiája*. Budapest: Eötvös.
- Sik E. (2021) Intra- and inter-household network capital. *Szociológiai Szemle*, 30, 89–106. <https://doi.org/10.51624/szocszemle.2020.4.5>
- Sik E. (2022) Gondolatok a háztartás működéséről. In Feledy A. – Egle B. (szerk.) *Van új a nap alatt. Az ELTE Angelusz Róbert Társadalomtudományi Szakkollégium konferenciájának válogatott tanulmánykötete*. Budapest: ELTE Angelusz Róbert Társadalomtudományi Szakkollégium, 49–67.
- Treas, J. (1993) Money in the Bank: Transaction Costs and the Economic Organization of Marriage. *American Sociological Review*, 58, 723–734. <https://doi.org/10.2307/2096283>
- Williamson, O. E. (1979) Transaction-cost economics: the governance of contractual relations. *The Journal of Law and Economics*, 22, 233–261. <https://doi.org/10.1086/466942>
- Williamson, O. E. (1985) *The Economic Institutions of Capitalism. Firms, Market, Relational Contracting*. New York: Free Press.
- Willis, R. J. (1987) What Have We Learned from the Economics of the Family? *The American Economic Review*, 77, 68–81.
- Yanagisako, S. Y. (1989) Család és háztartás: az otthoni csoport elemzése. In Sik E. (szerk.) *A háztartás a gazdaság „örök” intézménye*. Szociológiai füzetek 48. Budapest: ELTE Szociológiai Intézet és Továbbképző Központ, 33–36.